

Hites Sándor: *Karátson Endre*

A jól ismert kiadói paratextusok (formátum, sorozatcím) már az olvasás megkezdése előtt pozicionálják a kézben tartott munkát. Az olvasó tudja, hogy az ehhez hasonló kötetekben egy-egy kiemelkedő magyar író/költő életművéről olvashat értő elemzéseket. A könyv borítóján található fotó egy kabátos-sálas-sapkás úriembert mutat, aki mosolyogva nézi a leendő olvasót. Hosszasabban szemlélve a képet az az érzés támadhat bennünk, mintha a mosoly kissé gunyoros lenne. *Karátson Endre* egyszerre nevezi meg a fotón látható személyt, s funkcionál a könyv címeként, ez utóbbihoz akár oda is érthetjük az alatta található idézetet. A cím ennek megfelelően így szól: „Karátson Endre nem pusztán zavarba hozza, egyenesen kétségbe ejti olvasóját.” Persze minden szerző képes zavarba hozni az olvasóit, azonban ez a megállapítás Karátson Endre életművére fokozottan és több szempontból is igaz: Hites Sándor nagyszerű monográfiája ezt a problémát állítja elemzése középpontjába.

Ugyan a Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett sorozat eddigi kötetei között is volt már számos, amely határon túli szerzőkkel foglalkozott, Hites Sándor monográfiája egy meglehetősen magányosan álló életműre irányítja a figyelmet. Olyan kanonizációs munkát végez el, amely már régóta váratott magára, s amelynek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Karátson Endre szépírói és értekező szövegei ugyanis a magyar irodalom (és irodalomértelmezés) olyan kérdésköreire irányítják a figyelmet, amelyek az úgynevezett emigráns irodalom keretei között is egyedülállóak. Ezekkel a kérdésekkel a monográfia először egy hosszabb bevezető fejezetben szembesíti az olvasót, majd Karátson mindegyik novelláskötetének szentel egy-egy fejezetet, végül tárgyalásra kerülnek a szerző értekező írásai, az utolsó fejezet pedig Karátson ön-életrajzának eddig megjelent két kötetét elemzi. A klasszikus monográfia-szerkezet alkalmazása lehetővé teszi, hogy az életmű minden szelete (s a köztük lévő bonyolult kapcsolatrendszer) megvilágításra kerüljön.

Hites Sándor értelmezésében Karátson prózája oly módon értelmezi át az emigránságot, hogy ezt a tapasztalatot nem a talajvesztésről szóló beszámolóként, hanem beszédhelyzetként, kultúra- és nyelvközi állapotként teszi hozzáférhetővé. Karátson, aki szépirodalmi szövegeit magyarul, értekező írásait pedig több nyelven (magyarul és franciául) írja, két kultúrában is érvényesül, esetében az emigráció olyan nyereségként jelenik meg, amelynek poétikai vetülete is van: a Franciaországban élő és alkotó szerzőt a kortárs világirodalom tendenciái formálták (hiszen ezekhez, magyar kortársaival ellentétben, szabadon és közvetlenül hozzáférhetett). Ebből adódik az a sajátos helyzet, hogy ugyan a szerző zavarba ejtő szövegei rokoníthatóak lennének a pró-

zafordulat poétikájával, az erről szóló értelmezések mégsem említik azokat – Hites Sándor monográfiája részben ezt a hiányt pótolja, meggyőzően. Karátson egynemű (novelláskötetektől álló), viszonylag állandó poétikai eszközökkel dolgozó életműve ugyanis olyan kérdésekkel szembesít, mint a közlés bizonyosságának, a közéleti példázatosságnak a hiánya, az irodalmi szöveg alapvető intertextualitása, a kombinatorikus poétika alkalmazása, az első személyű megszólalás lehetőségei, a test, a kegyetlenség, a szexualitás tematizálása. Ezért is juthat Hites Sándor a következő megállapításra: „Nem is a tematikus rettenet, hanem az egyes nyelvi elemeknek a permutációkban való visszatérése adja novelláinak szorongáskeltő jellegét [...] Nem egyszerűen a kísérteties tapasztaljuk bennük, hanem *kísérteties módon* tapasztaljuk szövegeit.” (51.) A sűrítéseken, ismétléseken, áttételeken alapuló próza olyan, a nyelv retorikus működésére összpontosító elemzést igényel, amelyet a szerző fejezetről-fejezetre, novelláról-novellára konzekvensen végigvisz. Ennek az a következménye, hogy az olvasó időnként elvész a részletes, gyakran mondatról-mondatra haladó elemzésekben, viszont ily módon mégiscsak feltárulnak a szövegeket alakító mechanizmusok.

Az elemzések megmutatják a Karátson-próza sajátos fordulatait, a markáns, visszatérő jegyeket és a fokozatos bővülést (például az 1967-es első, *Lelkiyakorlatok* című kötet már élt azokkal a – fentebb is felsorolt – megoldások egy részével, amelyek ekkor még jórészt teljesen hiányoztak a magyarországi magyar prózából, az 1980-as *Színhelyek* novellái pedig mindezek mellett a turisztikai műfajt is mérlegre tették). Nagy erénye az első két kötetéről szóló elemzéseknek, hogy olyan rövid konklúziókkal érnek véget, amelyek konfrontálják a Karátson-prózát az akkori magyar irodalmi tendenciákkal, kár viszont, hogy a további elemzések végéről ezek a rövid összegzések elmaradnak. Az 1992-ben megjelent *Átvitt értelem* hat új novellájának vizsgálata rámutat a kombinatorikus elv elszabadulására, az 1995-ös *Lélekvándorlás* című kötet szövegei tolják előtérbe a (beteg) test defektusait. Hites Sándor elemzése az 1998-as *In vitro* novelláiban látja a Karátson-próza kiteljesedését, s ehhez képest a 2001-es *Első személyben* az önismétlés jeleit mutatja, a szerző szavaival: „a kiszámíthatatlanság jórészt kiszámíthatóvá lett.” (211.)

A novellák áttekintése után Hites Sándor Karátson Endre értekező prózájának szenteli a monográfia utolsó előtti fejezetét. Ennek megfelelően – csakúgy, mint a bevezető fejezetben – a Karátson által írt (értekező) szövegek köré magyar és nemzetközi kontextus rajzolódik. Az elemző szerint a magyarországi irodalomértés alapvető kérdése az, hogy ki mondhat egyáltalán véleményt a magyar kultúráról. Sokan gondolták-gondolják úgy, hogy az emigránsok értelmezései a hazai szaktekintélyek megerősítésére szorulnak, s ez nagyban meghatározta-maghatározza azt, hogy a magyar–francia szerző értekező szövegei milyen hatást fejthettek-fejthetnek ki. Karátson Franciaországban válik komparatistává, s fut be egyetemi karriert. A komparatistika azonban – ahogyan arra Hites Sándor figyelmeztet – Karátson Endre esetében nem csupán „szakma”, hanem önértelmezés is: saját helyzetének és szépirodalmi tevékenységének értelmezése. Az a tény pedig, hogy a hatvanas-hetvenes évek Franciaországában az irodalomtörténészek szabadon tájékozódhattak, lehetővé tette Karátson számára a magyar irodalom új (komparatív szempontú) megközelítését. Ennek meg-

felelően franciául írt nagydoktori értekezése a Nyugat-nemzedék költői közül Ady helyett Kosztolányira és Babitsra helyezi a hangsúlyt (megelőzve az itthoni, később jelentkező értelmezői tendenciákat). Karátson magyar nyelven megjelent magyar tárgyú esszéi távolságot tartanak a hazai megközelítésektől: úgy tűnik, hogy nehéz itthon szembesülni azzal (s ez tükröződik az esszék magyar recepciójában is), hogy Karátson számára az időszerűség-korszerűség mást jelent, mint a hazai értelmezők számára.

Karátson egész életművének egyik központi kérdése az első személyű megszólalás lehetősége. Így talán törvényszerű, hogy a szerző elérkezett az önéletírás műfajához (az *Otthonok* első két kötete 2007-ben jelent meg). Hites Sándor ezúttal is kettős dinamikában értelmezi a szöveget. Egyfelől Esterházy, Garaczi és Kukorelly önéletírásaival rokonítja Karátson életrajzát, másfelől pedig az emigránsok memoárjai felől is olvassa azt. Az utóbbiakhoz képest feltűnő, hogy Karátson szövege esetében a kibeszélés problémája másodlagos, s ahogyan azt a cím jelzi, az otthonkeresés, a több-lakiság, a többnyelvűség problémái válnak a legfontosabb szövegszervező elemmé. Azonban, s erre a monográfia egyik legszebb elemzése mutat rá, a Karátson-féle önéletírás síremlék-építés is, az elhunyt feleség s végeredményben a szerző saját sírfeliratának megírásával van dolgunk – amennyiben az önéletírás retorikai értelemben vett arcépítés és -rongálás.

Hites Sándor monográfiájának legnagyobb érdeme, bármily paradox módon hangozzék is, hogy közel hoz hozzánk egy olyan életművet, amely – jóllehet távolinak tűnik – mégis ismerős. Szembesít azzal a tapasztalattal, hogy a saját valójában idegen, hogy a(z) idegenné vált) saját megértése időnként nehezebb feladat, mint az idegen megértése. Hites Sándor az irodalomtörténészek fiatalabb generációihoz tartozván új nézőpontok felől tud rákérdezni az emigráció irodalmának problémáira, ami lehetővé teszi egy olyan életmű (újra)olvasását, amely eleve problematizálja az emigrációhoz kötődő hagyományos kérdéseket. Karátson Endre prózája továbbra is zavarba fogja hozni olvasóját, aki – ha elolvassa Hites Sándor értő elemzését – garantáltan nem fog kétségbe esni.

(*Kalligram, Budapest, 2011.*)